

Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü

Prof. Dr. Belkıs ALTUNİŞ-GÜRSOY*

Özet: Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa ülkelerine geçici elçiler göndermiş; ancak III. Selim devrinden itibaren Batı başkentlerinde sürekli elçilikler kurmuştur. Bu elçiler kaleme aldıkları sefaretnamelerle, Avrupa hakkında bilgi vermişler; sivil, idarî ve askerî yapılanma, ilim ve sanat hayatı, eğitim kurumları ve ekonomi gibi hususlarla ilgili olarak gözlem ve yorumlarını aktarmışlardır. Bu bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme tarihi açısından teşvik edici ve yol gösterici olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme, sefir, sefaretname

Avrupa devletleri, XV. yüzyıldan itibaren İstanbul'da daimî elçiler ve maslahatgüzarlar bulundurmışlardır. Buna mukabil Osmanlı devleti, önceleri ancak vazifeye – padişahın cülûsunu bildirmek, barış teklifinde bulunmak, hediyeler götürmek, padişahın bir mektubunu iletmek, barış yapmak veya mevcut barışı yenilemek, vergi istemek, kazanılan bir zaferi duyurmak, tahta yeni çıkan bir Avrupalı kralı tebrik etmek, taç giyme törenine katılmak, antlaşma şartlarını görüşmek, antlaşma şartlarına uyulmadığı takdirde şikâyetle bulunmak, arabuluculuk etmek, öteki devletlerin Osmanlılar hakkındaki görüş ve fikirlerini anlamak, Osmanlı devletine taraftar kazanmak, gidilen devleti bir üçüncü devlet aleyhine savaşa teşvik etmek, Osmanlı devletinin alacaklarını toplamak, iyi dostluk ilişkileri kurmak - ve lüzum gördükçe fevkalade elçi dediğimiz geçici elçiler göndermiştir.

Ancak 1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyla Macaristan ve Transilvanya'yı Avusturya'ya, Podolya, Ukrayna, Polonya ve Mora'yı Venedik'e, Asof'u Rusya'ya vermek zorunda kalan Osmanlı Devleti toprak kaybına ilâveten, kendisine haraç veren Hristiyan devletlerden bu haracı da alamayacaktır. Bu antlaşmadan 19 yıl sonra 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşmasıyla da Osmanlı Devleti Macaristan'ın elinde kalan Banat Temeşvar, Belgrat ve Sırbistan'daki bazı kaleleri Avusturya'ya bırakacaktır.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
belkisg@gazi.edu.tr

Kendi büyüklüğünden emin ve mağrur bir cihan devleti olan Osmanlı, bu kayıplarla maddeden ve manen sarsılır. Avrupa'yı tanımak, diplomasi kurallarını bilmek ve tatbik etmek gerekliliğini hisseder. III. Selim devrinde başlatılan bir uygulamayla Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler kurulur. Üç yıllığına tayin edilen bu kimselerden bazıları, sefaretnameler, takrirler ve havadisnameler kaleme almışlardır. Tarih, sosyal ve kültürel tarih içerisinde değerlendirilebilecek olan bu eserler, dile dayalı mahsuller olduklarından birer edebî metin olarak da kabul edilirler. Seyahat ve anı türünde de mütalaa edilebilecek olan bu yazılar hakkında henüz yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bu sefaretnamelerden bugün elimizde olanlarının sayısı 48'dir (Yalçinkaya 1996: 327).

Bu tarz eserlerin bir kısmının kazaya uğrayarak elden çıktığı, bir kısmının ise henüz bulunamadığı düşünülebilir. Bu kalem tecrübelerinden 36'sı Batı dünyası ile alakalıdır. Sefaretnamelerin şimdiki hâlde ülkelere göre dağılımı şöyledir: Avusturya 9, Fransa 7, Rusya 8, Polonya 3, İsveç 1, Prusya 3, İspanya 1, İngiltere 3, İtalya 1'dir (Yalçinkaya 1996: 331-332). Görüldüğü gibi Avusturya, Rusya ve Fransa bu konuda ağırlık sahibidir.

Birkaçı manzum olan bu eserlerden nesirle yazılanlar, klâsik nesir üslûbu ile, eskilerin inşa dedikleri tarzda kaleme alınmışlardır. Nesirle yazılanlardan bir kısmı geleneğe uygun olarak, Allah'a hamd, Peygambere salavat, padişaha, devrin büyüklerine ve devlete tazim ve dua ihtiva eden satırlarla başlayıp, sebab-i tertip, sebab-i te'lif sayılabilecek ifadelerle devam ederler. Bu eserler içinde sadece 1793'te Londra'ya giden ilk ikamet elçimiz Yusuf Agah Bey'in kâtibi Mahmud Raif Efendi'nin kaleme aldığı eser, yabancı dille -Fransızca-yazılmış tek sefaretnamedir (Mahmud Raif Efendi 1793-1797).

Teşrifat cümleleri ile klişe cümle kalıplarının sık sık kullanıldığı bu eserlerin hemen hepsinde yazarlar, İstanbul'dan yola çıkışlarından (deniz veya kara yoluyla) başlayarak yolculuğu, güzergâhları, konaklanan mahallerdeki karşılama, ağırlama ve uğurlama merasimlerini, menzile varışı, buradaki teşrifatla ilgili hususları, nâme-yi hümayun veya hümayunâme dediğimiz padişah mektubunu takdim merasimini, şereflerine tertip edilen yemek ve baloları anlatırlar. Elçilerin davetli olarak gittikleri opera, tiyatro, saray, müze, rasathane, hastahane, okul, tersane, imalathane, bahçe gibi yerler hakkında bilgi verilir. Elçiler bu yerleri anlatırken genellikle gizli veya aleni takdir duygularını içinde kalırlar. Mamur ve bakımlı şehirler, zengin ülkeler ve iyi işleyen düzen bu insanları etkiler. Ekseriyetle gördükleri herşeyi bizim ülkemizle kıyaslama yoluna gider, aleyhte neticeler çıkarınca da üzülürler. Tanpınar'ın 28. Çelebi Mehmet Efendi ile ilgili hükmünün sefirlerin pek çoğunu içine aldığı düşünülebilir.

“O, XVIII. asır Paris’ine Karlofça’nın ve Pasarofça’nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakar. Filhakika aradaki zaman zarfında, imparatorluk iki büyük ve kanlı macera geçirmiş, cihangir muharip ve mücahit gururu yaranmış, üstüste Budin’i ve Belgrad’ı kaybetmiş, velhâsıl şartlar mühim bir surette ve aleyhimizde olarak değişmiş bulunuyordu.” (Tanpınar 1976: 43-44).

Genellikle lisan bilmeyen elçiler, zeki ve dikkatli bir gözlemci tavrıyla sebepnetice zincirini gözeterek, seçmece bir dünya içinde gördüklerini anlatmaya çalışmışlar; bu arada ellerinden geldiğince devletlerini iyi temsil etmeye, resmî veya gayri resmî olarak tanışıp biliştikleri kimselerle iyi ilişkiler kurmaya, vazifelerini bihakkın yapmaya gayret etmişlerdir. Sefaretnameler, attığı her adımın hesabını vermek ve işini başarmak endişesi içinde olan sorumlu devlet adamının resmî üslûbu ile kaleme alınmıştır. Siyasî görüşmeler devlet sırrı telakki edildiğinden dolayı, detaylı bir şekilde yer almaz. Ayrıca, elçi ferdî sıkıntılarını da kolay kolay dile getirmez. Zaten Türk nesir âdabı da buna pek izin vermez. Ağır bir dille yazılan sefaretnamelerde satırlar boyu süren cümlelere, bol terkiplere ve ayrıntılı tasvirlerle yer verilmiştir.

“... Yine ricâl ü nisâ kimi seyr tarikiyle tezahüm üzere gelip ‘çerimonya.. ve komplimenterlerle meclisimizi mâl-â-mâl ederlerdi. Hususa taâm ettiğimizi görmeye ziyade talip olurlardı: ‘Fılan kimsenin kızı ve falan kimsenin karısı taâm yediğimize bakmaya izniniz rica ederler’ diye haberler gelip, kimini defedemeyip naçar ruhsat verdik. Perhizleri vaktine müsadif olmakla bize ziyade girân gelirdi. Ve hatır için sabrederdik. Onlar ise seyr-i taâma melûf olmuşlar” (28. Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi 1975: 132).

Burada kadınlar tarafından yemek yerken, namaz kılarken, çubuk içerken seyredildiğinden dolayı sıkılan 28. Çelebi Mehmed Efendi’nin nezaket icabı bu durumlardan hoşnut görünmeye çalıştığını görürüz. Biz, Seyyid Ali Efendi ile Âmedî Galip Efendi’nin sefaretnamelerinde ve diğer bazı sefaretnamelerde de benzer durumlarla karşılaşır ve elçilerin benzer şekilde davrandıklarına şahit oluruz. Elçiler, daha bu gibi pek çok durumda kendilerine uygun gelmeyen âdet ve yaşama tezahürlerine ortak edildiklerinde, sıkıntılarını belli etmeyip, memnun kalmış görünmeye gayret etmişlerdir. Onların ülkelerini iyi temsil edebilmek için çoğu zaman zorlandıkları dikkatimizi çeker. Kendi içlerinde para sıkıntısı çekip, son derece mütevazı ölçüler içinde yiyip içseler dahi, yabancılarla ilişkide olabildiğince zengin ve cömert davranırlar. Bahşiş dağıtmada, ikramda bulunmada, alınan hediyelere mukabele etmede, en ufak bir hizmetin karşılığını ödemedede, alabildiğine eli açık davranırken, bu-

nun büyük bir devleti temsil etmenin kaçınılmaz gerekliliği olduğunu düşünür; merasim kıyafet ve aksesuarlarına özen gösterirler.

Elçilerin bir çoğu, Batı ülkelerini zengin ve müreffeh yapan hamle gücünün sebeplerini aramışlar, bu haseple genellikle zihnî bir gayretin içine girmişlerdir. Gördüklerini ‘ne bizde nasıl, burada nasıl’ fikriyle birebir mukayese yoluna giderken, beğendikleri hususlardan ülkelerini ve ülke insanlarını hissedar edebilmek için gizli veya aleni ikaz eder, yol gösterir bir tavırla anlatma, örnek ortaya koyma tarzını seçmişlerdir.

Sefaretnamelerin hemen hemen tamamını şekillendiren düşünce “vatan ve millet sevgisi” ile, ülkesine hizmet edebilme gayret ve iştiağıdır. Nitekim vatan ve millet sevgisi ve vatan tabirleri bu sefaretnamelerle birlikte sık sık kullanılacaktır.

Seyyid Ali Efendi, vatan hizmetinde çarpışan ve yaralanan Fransız askerlerini anlatırken aşağıdaki ifadeye yer verir. “... cumhur uğrunda ve vatan gayretinde bezl-i vücüd edenlerin hizmetlerini tahsîn ve fi-mâba’d gayret ve dikkat eylemelerini ...” (Gürsoy 2002: 795). Buradaki, halk uğrunda ve vatan gayretinde bedenlerini sarfedenler, harcayanlar ifadesinin kullanılması dikkatimizi çeker.

Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi’nde eserini kaleme alma sebebinin izah ederken, “hubb-ı vatan ü millet” ifadesini kullanır. “ve çünkü asıl garaz u sıdk-ı niyyetim bir güne izhâr-ı vukûf u belâgat ve yahut kesb-i nâm ü şöhrat etmek olmayıp mücerred milletime bir fâide emelinden ibâret ve biraz ey-yâmdan beri...” diyerek millete faydalı olma emelini açıklar (Seyyid Mustafa Sami 1840: 4). “Ol vechile kâffe-i halkımız ilimden behre-dâr olduğu takdirde herkes vatan u millet kadrini lâyıki vechile öğrenmiş olarak” (Seyyid Mustafa Sami Efendi 1840: 38). İbaresinin de vatan ve milletin kıymetini bilmenin ilim sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ifade eder.

Çoğu zaman padişah tarafından da bizzat talep edilen bu bilgilendirme gayretini, her iyi şeyi ülkesine taşımak isteyen şuurlu bir anlayışın ürünüdür. Dolaylı bir kalkınma programı olan bu eserlerin ortaya koyduğu fikirlerden bazıları; evvela zihnî plânda yer ettiği, sonra da kademeli olarak hayata geçirildiği düşünülebilir.

Sefaretnameleri yenileşme tarihimiz içindeki rolü açısından incelemeye çalıştığımızda ele alınan meseleleri belli başlıklar altında toplamanın yerinde olacağını gördük. Biz bu çalışmamızda Ahmed Resmî Giridi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri’ni, Azmi Efendi’nin Prusya Sefaretnamesi’ni, Mustafa Hattî Efendi’nin Viyana Sefaretnamesi’ni, Ebubekir Ratîp Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi’ni, Sadık Rifat Paşa’nın İtalya Seyahatnamesi ile Müntahabât-ı Asâr’ını, Mehmed Emni Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi’ni, 28. Çelebi

Mehmed Efendi, Seyyid Ali Efendi, Âmedi Galip Efendi ve Mustafa Sami Efendi'nin Fransa ile ilgili sefaretnamelerini esas aldık.

Tanzimat'ın kurucularından olup, Avrupa merkezlerinde elçilikte bulunmuş Mustafa Reşid Paşa Ali ve Fuad Paşa gibi isimlerle birlikte, askerî ve idarî yapılanmada belli ölçüde değişiklikler görülmeye başlanmıştı. Bunun yanısıra Batı'nın günlük yaşama özellikleri de ülkede bazı muhitlerde hayata geçirilmekteydi. Evlerin döşenmesi, giyim, kuşam, paranın kullanılışı, insanlar arası ilişkiler Avrupaî bir tarz almaya başlamıştı. Ayrıca bu elçiler Osmanlı Devleti'ni ve Osmanlı'yı Batılılara tanıtmak hususunda da rol oynadılar. Fransızca bir sefaretname kaleme alan ilk İngiltere daimî elçimiz Yusuf Ağâh Efendi'nin sır kâtibi Mahmud Raif Efendi *Tableau Des Nouveaux Reglements De L'Empire Ottoman* adlı eserle Osmanlı Devleti'ni Avrupalılara tanıtır (Yalçınkaya 1996: 323-324). 1669'da geçici elçi olarak Fransa'ya giden Süleyman Ağa, kahveyi Fransızlara tanıtip sevdiren. Kahve Viyana'ya da Mehmed Ağa adlı başka bir Türk elçisi vasıtasıyla girer (Öztuna 1975: 13). Yusuf Ağâh Efendi ile birlikte İngiltere'de Türk şerbeti, oyalı Türk mendili modası yayılır (Yalçınkaya 1996: 48). Moralı Ali Efendi ile bilhassa kadınlar arasında Osmanlı stili giyim-kuşam ve aksesuar modası görülür. Odalık ve sultan kıyafetleri, sarık modeli şapka ve alaturka elbise kullanılır (Herbette 1997).

1. İdarî Nizam

Batı'da iyi işleyen hayat sistemi elçileri, bu ülkelerin nasıl idare edildiği sorusuna cevap aramaya götürmüştür. Bu konuyu örneklendirerek işlemeye çalışalım: Paris'teki ilk daimi elçimiz olan Moralı Seyyid Ali Efendi, *Sefaretnamesi*'nde Fransa'daki parlamenter sistemi teferruatlı bir şekilde anlatır. O, titiz bir müşahit tavrıyla meclislere randevulu ziyaretçi olarak gidip gördüklerini kaleme almıştır. Condé sarayının ortasındaki bir salonda beşyüz vekil toplanır. Ayda bir kere tayin olunan başkan dört başkâtibi ile bir yerde oturur. Madde müzakeresi ise şöyle yapılır: Vekillerden biri kürsüye çıkarak maddeyi okur. Diğer vekiller kabul veya red manasında oy kullanırlar. Başkan, kabul edenler ayağa kalksınlar dediğinde; olumlu düşünenlerin sayısı reddedenlerden çok ise madde kabul edilir; az ise reddedilir. Bazen birkaç vekil konuyu kendi aralarında etraflıca müzakere edip, yeniden meclise sunulsun diye görüş belirtirler. Arada kavga da olur. Devletler ve savaşlarla ilgili işler ise direktörün uhdesindedir. Bir de ihtiyarların teşkil ettiği ikiyüzlü meclisi vardır. Bu meclis de tıpkı beşyüzler meclisi gibi çalışır. Ayrıca çeşitli konularla ilgilenen bakanlar vardır (Gürsoy 2002: 750-751). Ali Efendi kararlar alınırken zaman kaybı olduğunu düşünerek bu sisteme eleştirel bir gözle yaklaşırsa da, satırları bir meşrutiyet sisteminin işleyişini ifade eder. Aydınların

ve idarecilerin kafasında yavaş yavaş mayalanmaya başlayan bu fikirlerin zaman içinde hayata geçirildiğine tarih şahadet edecektir.

1793'te Londra'daki ilk daimi elçimiz olan Yusuf Agah Efendi'nin elçilik kâtibi olan Mahmud Raif Efendi, Fransızca kaleme aldığı eserinde, İngiliz parlamenter sistemini ve hukuk düzenini anlatmaktadır. Kral sadece savaş ilân etmek, barış yapmak ve yabancı devletlerle ittifak imzalamak yetkisini kullanabilir. Parlamentodan habersiz vergi koyma hakkına sahip değildir. Halk kanunlara uymak mecburiyetinde olmakla beraber, istediği gibi konuşmak ve yazmak hürriyetine maliktir. Aleyhinde rahatlıkla konuşulan kralın, gazetelerde hergün çeşitli karikatürleri yayımlanır (Mahmud Raif 1793-1797: 29-60).

1793'de Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratip Efendi, Avusturya'nın düzenini sağlayan dört ana madde üzerinde durur. Eğitimli ve disiplinli bir ordu, düzenli maliye, namuslu, dürüst ve okumuş memurlar, halk arasındaki ekonomik düzen ve refah. Modern bir devletin en önemli yanlarını dile getiren bu maddeleri ihtiva eden raporu III.Selim fevkaleda beğenmiş, hayata geçirebilmek için on genç üyeden kurulu bir komisyonda bu şartları Osmanlı imparatorluğu şartlarına göre uygulamanın çarelerini araştırma yoluna gitmiştir (Berkes 1973: 88-89).

Sadık Rıfat Paşa, 1837-39 yılları arasında Viyana elçisi olarak vazife görür. Kaleme aldığı Müntahabât-ı Asâr adlı eserinin "Avrupa Ahvaline Dair" adlı kısmında Tanzimat fermanındaki fikirlerin çok yakın bir benzerini, hattâ onu da aşan hükümleri serdetmiş ve bir ölçüde bu fermanın çekirdeğini hazırlamıştır. Tanpınar bu fikirlerin "Gülhane Hattı'nın esaslarına bir nevi benzediğini" (Tanpınar 1976: 123) söyler. Paşa, aynı risalede basın hürriyetinden de bahseder. Fakat basın hürriyetinin geniş tutulmasını "ezhânı ifsad edecek şey olduğundan muzır" kabul eder. Encüment Kuran, bu layiha ile Tanzimat Fermanı'nın benzerliğini madde madde ortaya koyan bir yazı kaleme almıştır (Kuran 1981: 1449-1453).

İnsanın irade-i cüz'iyeye sayesinde birçok işini kendi iradesini kullanarak halledebileceği, savaşta başarılı olmanın ise savaş metodlarını iyi bilmeye ve askerinin donanımına bağlı olduğu görüşü ve şahsî iradenin yaratıcılığına inanma tezi Paşa'nın satırlarında ifadesini bulur (Mardin 2001: 344). Tanpınar'ın da işaret ettiği gibi bu risalede Sadık Paşa'nın insan üzerinde ısrarla durduğunu müşahade ederiz. "Fıtrat-ı insâniyyeye yakışmayan arka hamallığı" (Tanpınar 1976: 123) cümlesi insana artık farklı bir zaviyeden bakışı da ifade eder. Buna ilâveten Paşa'nın Müntehabât-ı Âsâr adlı eserinde ve diğer eserlerinde "hürriyet ve insan hakları, ile hukuk-ı insaniyye" konusunu birkaç yerde dile getirdiğini de belirtelim (Sadık Rıfat Paşa 1858: 4-5). Devlet idaresinin insan tabiatına ve insanın tabî haklarına dayandığını söyleyen Paşa,

Türk ekonomisinin gelişmesi için banka ve kredi müesseselerinin gerekliliğinden bahseder. Risalede "... bu madde-i lâzimenin üss-i esâsı her bir akvâm ve milletin can ve mal ve ırz ve itibarı hakkında emniyet-i kâbilesinin istihsâline, yani (...) hukuk-i lâzime-i hürriyet" in kemayenbağı icrâsına merbut olduğundan Avrupa devletlerinde dahi bu makule emniyet ve 'hukuk-ı hürriyet' begaye muteber ve muteber tutulup" (Tanpınar 1976: 121) ifadesi geçer ki bu hüküm; Tanzimat'ın temel hususlarından biriyle doğrudan paralellik arzeder.

Hükümdar ve devlet erkânının kanunlar önünde eşit haklara sahip olduğu, memur tayininde ehliyet sahibi olmanın esas kabul edildiği, zarûrî bir sebep olmadıkça memurların değiştirilmediği, büyük bir suçtu olmadıkça hiçbir memurun cezalandırılmayacağı, öldürülen bir kimsenin malına devletin el koymayıp, varislerine bırakılacağına dair hükümleri Tanzimat Fermanı'ndan önce, paşanın layihasında okuruz.

"Ekseri umûr ve usûlleri kavânin-i müessesese tahtında olduğundan hiçbir hükümdar ve vükelâsı dahi ol kanun-ı mer'iyeye mugayır bir gûna hüküm ü irade edemez ... nâ-ehil olan şahsa rüşvet ve şefaât ile emr-i hükümeti tefviz edemezler ve oldukça ehil ve erbab intihap ederler ... büyük cünhası olmadıkça veyahud icabât-ı hakikiyyesi vuku' bulmadıkça tebeddülât ve tedibat vuku' bulmaz" (Kuran 1981: 1450-1451).

Avrupa'da asayişin sağlanışını adaletin iyi uygulanışına bağlayan paşa şöyle der: "Münazaa ve cidal vuku bulmayıp âlâ ve edna el-hasil kimse kimseye el kadırmayı bil-farz bir gûne münazaa vukubulsa veyahud bir cunha dahi vaki olsa derhal polis tabir olunan zabitan tarafından ahz ü te'dîb ve kavanîn-i mer'iyeye üzere bazı tecrîm bile olunur" (Kuran 1981: 1451)

Yine idam cezasının nadir hallerde verildiği uzun süren mahkeme sonunda suçtu sabit görülen sanığın kanunda belirtilen cezaya çarptırıldığı söylenir. Askerlik ve vergi hususlarının belli ölçülere bağlanması da Sadık Rifat Paşa'nın ele aldığı konular arasındadır. Görüldüğü gibi, Sadık Rifat Paşa 3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Fermanı'nın pek çok prensibini risalesinde birer teklifler manzumesi halinde açıkça ortaya koymuştur. Paşa, halkın hükümet için değil, hükümetin halk için var olduğunu, devletin esasını da adaletin teşkil ettiğini söyler. Ona göre hükümet, halkın saadet ve selâmeti için adalet dairesinde bir çaba gösterecektir (Kurdakul 1989: 57). Sadık Rifat Paşa, Mustafa Sami gibi isimler, halkın haklarından ve özellikle hürriyet hakkından söz ederken din hürriyetinden, ilmî ilerleme ile hürriyat arasındaki bağdan da bahsederler (Lewis 2000: 181).

1790'da Prusya elçisi olan Ahmet Azmi Efendi, bu ülkede memurlara maaş verilmesi ile kıyafet nizamı hususlarına değinir ki, bu bahis de Tanzimat'ın

hükümleri arasında yer alacak ve ileride hayata geçirilecektir. “Senevî herkesin hâl ve şân ve münasibine göre hazineden maaş almakla kimseden rüşvet ve ubudiyet namı ve vech-i ahâr ile bir akçe almazlar ve umûr-ı mâliyyeye memûr olanların mahl ve harcını zikr olunan kâtibler marifetiyle yerine getirir” (Özkaya 1997: 268). Birçok elçi, vergilerin halkın mülk, emlâk ve arazisine göre belli kanunlar çerçevesinde toplandığını anlatır. Yabancı mallar için usûle göre alınan gümrük vergisi hususu da yerli üretimi teşvik etmektedir (Özkaya 1987: 269).

Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi adlı eserinde bu hususta şu bilgiye yer verir:

“Sultan Mahmud-i Sani, Reşid Efendi’yi Paris sefaret kitabetinden avdetinde huzuruna kabul etmiş selâmet-i devlet için ittihazı lâzım olan tedabiri sormuş, Reşit Efendi de Tanzimat-ı Hayriyye’yi tavsiye etmişti. Mahmud-i Sani:

- Üç milyon asker cem’eder, Avrupa’nın hakkından gelirim. demesiyle Reşid Efendi:

- Üç milyon asker cem’etseniz de yine Avrupa’nın hakkından gelemezsiniz. Avrupa’yı iskât etmek ve teveccüh-i umûmiyyi hakkıyla üzerimize celbeylemek için ahkâm-ı şer’iyyenin emreylediği emniyet-i cân ve mal ve ırz kaziyyesini vücuda getirmek lâzımdır.”

(Ergin 1977: 412) cevabını vermiş fakat bu fikrini ancak genç Abdülmecid’e kabul ettirebilmiştir. Bu satırlar, eğer gerçeği yansıtıyorsa, bize Avrupa’da sefirlik yapmış bir zatın, devletin islahı konusunda hükümdarı nasıl yönlendirdiğini ve âdeta tarihin akışını nasıl değiştirdiğini göstermesi itibariyle önem taşır.

Ahmet Resmî Efendi, Nemçe Sefaretnamesi’nde Nemçe’nin dokuz ayrı kral tarafından idare edildiğini ve içlerinden bu kralların birinin bağımsız başkan yani imparator olduğunu anlattıktan sonra, bu eyaletlerin durumunu Osmanlı Devleti ile karşılaştırır. Dokuz eyaletin imparatoru olan Maria Tereze’nin az bir gelire yaşadığı, devlet idaresinde tasarrufa gittiği ve her konuda hesaplı olmaya çalıştığı ve ülkenin düzenini koruduğu dile getirilir.

“... Bunlar her ne kadar bolluk ve refah içinde yaşayan insanlar gibi görünmekte iseler de, aslında devletlerini idarede (müsrif olmayıp) gayet namuslu ve akli başında davranırlar. Gelir toplamak için hile yoluna sapmayı düşünmezler. Para harcamakta ve ihracat meselelerinde israftan, boş yere para vermekten kaçınır, para biriktirme ve az ile yetinme kurallarını elden bırakmazlar. Mesela: Osmanlı Devleti tüccarlarından başka Beç’e mal götüren Fransa ve İngiltere bezirganlarından yüzde otuz kuruş gümrük ve bir öküzden dört beş altın bac alırlar. Çoğu içeceğin alım ve satımına karışırlar. Meselâ şarap ve tü-

tün gibi halka gerekli şeylerden asıl değeri kadar vergi alırlar”
(Ahmed Resmî Giridi 1980: 32-33).

Ebubekir Ratip Efendi Nemçe Sefaretnamesinde Avusturya’da geçerli olan idarî uygulamaları, devlet ile halk ilişkilerini, vergi düzeniyle, lâiklik gibi hususları ele alır. Elçinin bu hususları ayrıntılarıyla anlatması düşündürücüdür. İdarî nizamı donmuş kalıplar içinde düşünen zihniyetlerin önünde artık farklı farklı pencereler açılmaktadır.

Avusturya eyaletlere ayrılmış bir ülkedir. Her eyalette birkaç kadılık, her kazada iki özel kalem vardır. Bunlardan birincisi emlak, arazi, gümrük ve hukuk işlerine ilâveten yasaları ve buyrukları korumakla görevlidir. İkinci kalem de asayişî sağlamaktan sorumludur. Her eyalet vali, vali yardımcısı, özel kalem ve sekreterleri yardımıyla yönetilir. Valiler herkese dürüst ve eşit davranırlar ve hiç kimseyi kayırmazlar. Bu nedenle kimse kimsenin hakkını çiğneyemez. Komutanların yönetimindeki askeri birlikler, devlet işlerine karışmazlar. Bütün Avrupa’da kanunlara uyan ve vergisini veren bir kimseye hiçbir kimse karışamaz. Vergi karşılığında mutlaka bir makbuz verilir. Avusturya ve bütün Avrupa devletlerinde şeriat (teokrasi) yoktur. Hristiyanlık, sadece nikâh ile ilgili hususta kullanılır. Ne kralın yönetiminde, ne de miras konusunda dinî kurallar geçerli değildir. Din vardır, fakat toplum değişen ihtiyaçlar çerçevesinde konmuş kurallara uyar. İki çeşit hukuk uygulanır: Dört ayrı mahkeme çeşidinin dışında iki üst mahkeme daha vardır ki, bu dört mahkemenin aldığı kararı beğenmeyenler, bu mahkemelere başvururlar. Mahkemelerde, davacı ve davalının vekili olan avukatlar işi yürütürler. Bunlar yaptıkları iş karşılığında ücret alırlar. Hangi tarafın avukatı güçlüyse davayı o taraf kazanır (Bilim 1990: 275-278).

Görüldüğü gibi Osmanlı imparatorluğu; farklı cihetlerden Batı dünyasını tanımaya, onun pekçok bakımdan üstün güç olduğunu kabul etmeye ve kendisini o güce göre yeniden yapılandırmaya doğru farklı gözlemcilerden gelen malumat ışığında hazırlanmaktadır.

2. Eğitim, İlim, Teknik ve Sanayi

İdarî sistemi bütün mekanizmalarıyla vermeye çalışan sefirlerimiz, gördükleri her güzel şeyin temelinde eğitim sisteminin var olduğunu farketmiş, bileşik kaplar misali, bir ilim dalının diğer bir ilim dalı için basamak teşkil ettiğini ve birbirini besleyerek büyüttüğünü görmüştür. İlimin de temeli, esası eğitimidir. Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi’nde Fransa’da bir çobanın, bir hamalın dahi okuyup yazma bildiğini gıpta ile anlatır. En az on yıl tahsil bütün kız ve erkek çocukları için mecburîdir.

“... çünkü Avrupalılar dünyada en büyük âr ü hacâlet cehâlet olduğuna hükm ü imzâ eylemiş olduklarından artık bu bâbda devlet ve

milletce kemâliyle takayyüd ü ihtimâm ü bâlâda güzâr eylediği vechle a'mâ ve dilsizlere varınca müstakil mektepler ve her bir fûnûna lâ-yuadd dershâneleer inşâsıyla herkes zükûr ve inâs evlatlarını lâ-akall on sene miktarı terbiyeye dikkat-ı tâmm etmelerinden ve bir de bir ilm ziyadeleştiğe diğere fennin teksîrine medâr olarak ...” (Seyyit Mustafa Sami 1840: 35).

Eğitimin kız ve erkek çocuklarını içine alacak şekilde uygulanışı ve mecburî oluşu keyfiyeti birçok sefaretnamede tekrarlanır. Pozitif ilimlerin ilerleyişi ile din hürriyeti arasında bağ kuran ve eski ile yeni arasındaki kesintisiz çizgiyi Avrupa'nın medenî bakımından üstünlüğünün sebepleri olarak gören Sami Efendi, akıllara hayret verecek keşif ve buluşların bu sayede gerçekleştiğine değinir. Burada Sami Efendi'nin özel eğitim konusundaki uygulamaları büyük bir takdir hissiyle birlikte verdiğini görürüz. Avrupalıların eğitim hususundaki gayretleri özürülü vatandaşlarına da imkân hazırlamış, onlar için özel eğitim kurumları açmalarına ve farklı eğitim metodları geliştirmelerine sebep olmuştur. Körler, sağır ve dilsizler için özel okullar kurulmuştur. Körler nevicad denilen kendilerine mahsus kitaplarla, sağır ve dilsizler işaretlerle 8-10 sene kadar tahsil edip, kimseye muhtaç olmadan hayatlarını sürdürebilirler. Bu kimselerden kitap telif etmiş olanlar dahi vardır.

“Gerek sağır ve dilsizlerin içinde ve gerek a'mâlar takımında ulûm-ı hikemiyye vü fûnûn-ı riyâziyyeye müteallik kitaplar te'lif eylemiş nice erbâb-ı kemâl bulunup hattâ 9-10 yaşında a'mâ veyahud dilsiz kız ve erkek çocuklar vardır ki, ilm-i hendese vü coğrafya vesair her fenden dakik bahislere kadirdirler. İşte Avrupalıların noksan-ül-a'zâ etfâl ü sabiyân için dahi bunca tekellüfler ve masraflar edip ...” (Seyyit Mustafa Sami 1840: 26-27).

Burada Sami Efendi özürülü çocukları böylesine eğiten bir ülke, özürülü olmayanları nasıl eğitir şeklinde bir istidlâl vardır.

1797-1800'de İngiltere'ye elçi olarak gönderilen İsmail Ferruh, kültür hayatımızın batılılaşmasında rol oynamış, İstanbul'da Cemiyet-i İlmiyye adıyla “etvâr-ı lâubalyâne” üzere yani hür ve bağımsız bir şekilde bir topluluk kurmuş, edebiyat, felsefe ve modern ilimle uğraşan devrin aydınlarını Ortaköy'deki yalısında toplamıştır. Şânîzîâde Atâullah Efendi'nin de mensubu bulunduğu bu cemiyet; 1826'da Bektaşî Ocağı zannedilerek kapatılmış, İsmail Ferruh da İstanbul'dan sürülmüştür. Ortaköy Cemiyet-i İlmiyyesi'ni ilk Türk akademisi olarak kabul edebiliriz (Kuran 1967: 490-491, İhsanoğlu 1987: 43-74; Adıvar 1991: 214-215; Şeyh Nâfi 2002: 55-56). Batı Düşüncesinin Osmanlı ilim çevrelerine bu topluluk vasıtasıyla girmiş olduğu, ayrıca aydınlanma felsefesinin fikrî muhtevasının Tanzimat dönemi mensuplarını ve

yeni Osmanlıları bu yolla yönlendirdiği düşünülebilir (Kuran 1988: 136; Küyel 2002: 84).

1797-1789'de Berlin'e elçi olarak gönderilen Giritli Aziz Efendi, Prusya'nın (Almanya) eski İstanbul elçilerinden şarkiyatçı Friedrich Von Diez ile felsefi ve ilmî bahislerde yazışmıştır. Bu mektuplaşma Türk Düşünce Tarihi açısından önem taşır. Von Diez, şarkiyat konusuyla ilgili bazı meselelere cevap aradığından Ali Aziz Efendi'ye sorular sorar. Bu sorular önceleri dil ve gramer hususlarındadır. Sonra fesahat ve belagat arasındaki farka geçilir ve akabindeki yazışmalar birçok terimle ilgili alış-veriş çerçevesinde gelişir. Aziz Efendi, Farsça lafızları açıkladığı gibi, harf sırasına göre tertiplenmiş bir şekilde terimlerin manalarını karşılığın yazarak Von Diez'e cevap verir. Aziz Efendi, "stoa" ve "revakiyyun"a karşılık olarak "ehl-i üstüvâne" ifadesini kullanır. Alman şarkiyatçının daha sonra güneşin mahiyeti, aklın nasıl bir şey olduğu, elektrikle yıldırım münasebeti gibi konularda sorular ihtiva eden bir metin gönderdiğini, bu metne Rumca cevap yazan Ali Efendi'nin, sonradan mektubunu elçilik tercümanı vasıtasıyla Fransızcaya tercüme ettirdiğini, Von Diez'in de bu cevapları çok yetersiz bularak ağır bir dille tenkit ettiğini bilmekteyiz (Kuran 1988: 133-134).

1748'de Viyana'ya gönderilen Mustafa Hattî Efendi kendisine gösterilen elektrik deneyleri ile fizik deneylerinin yanısıra elektriğin üretimini ve iletkenliğini anlatır. Ali Aziz Efendi 1753'de Alman Şarkiyatçı Von Diez'le mektuplaştığında "elektiriçito" terimiyle elektrik kuvvetinden bahsetmiştir. Ali Efendi mektuplarında elektrikle çalışan aletlerden bahsedecek, sunî olarak yıldırım çaktırma hususunu anlatacağıdır (Kuran: 1998, 134). Daha sonra Seyyid Ali Efendi elektrik kelimesini kullanacaktır. "Kütüpden başka ra'd ü berke dair bazı gûnâ âlât-ı elektrikiyyeyi dahi irâe ve lede-l-hitâm ..." (Gürsoy 2002: 778).

Yine eğitim meselelerinin bir parçası olarak elçi gönderme ve batılılarla sıkı diplomatik münasebetlere girme faaliyeti müslüman unsurlardan dil bilen kimselere ihtiyaç duyurur. 1833'de bu maksatla kurulan Babîâlî Tercüme Odası, Mabeyin kalemi, Tophane kalemi, Gümrük kalemi gibi devlet dairelerini aynı amaca hizmet eden diğer odalar takip eder. Bunlar sadece devlet dairesi değil, elemanlarına lisan öğreten birer okul hüviyeti arzederler. Doğu ile Batı arasındaki pencere konumunda olup, dışarıya giden elemanların yetişmesine yardımcı olurlar. Ebubekir Ratib Efendi'nin Sefaretnamesi'nde Viyana Akademiya Asya (Şark dilleri okulu) adlı mektebin varlığından ve kuruluş sebebiyle fonksiyonlarından bahsetmesi de bu konuyla ilgili kapıları aralamış olabilir.

*"Her devlet muhâbere ve mükâtebe ve musâlaha ve muhârebese ol-
duğu düvel ve milelin lisanlarına vakıf ve tercümesinde ârif olmak lâ-*

zım ve emr-i mühimdir deyu mezbûr Akademiya'yı bina ve tertip etmişler. Ehl-i İslâma müteallik elsine olduğundan nâzırı dahi aslından Asitane'de dil oğlanı ve maslahat-güzâr ve hâlâ Prens Kaunitz kaleminde müsteşar ve Devlet-i Aliyye'nin tahrîrâtını hülâsa ve tercümeye memuriyetle sâhib-i i'tibâr olmakla bizi mezbur akademiyyaya davet ve ziyafet ve fizika dedikleri fûnundan yirmibeş nev'-i acâib ve garâib izhâr ve iradet ettiler" (Uzunçarşılı 1975: 72; Uçman 1989: 91).

Elçiler eğitim konusunu pek çok bakımlardan düşünmüşler; Batı'ya öğrenci gönderilmesi, Osmanlı eğitim kurumlarının Batı ölçüleri içinde ıslah edilmesi ve modernizasyonu çalışmalarını gibi konularda önemli katkılar sağlamışlardır.

Paris daimi elçisi olan ve Tanzimat Fermanı'nın da ilânını sağlayan Mustafa Reşid Paşa, 1835'de Fransa'dan üç öğretmen subay yollamış, Londra'daki meslektaşları Nuri Efendi de 1836'da Türkiye'ye öğretmen subaylar gönderilmesi hususunda İngiliz hükümetiyle bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya bağlı olarak Captain Du Plat ve Colonel Considine adlı iki İngiliz kara subayı 1837'de İstanbul'a gelmiştir. Bu iki subayı 1937'de Walker, Legard, Massie ve Foote adında dört deniz subayı takip etmiştir. İngiliz subaylar orduya fiilen kumandanlık etmek istediklerinden, Türk makamlarıyla çatışmış ve yeterince verimli olamamışlardır. Oysa Prusyalı subaylar Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemekte gerçekten başarılı olmuşlardır. Meselâ Von Moltke'nin faaliyeti bu hususta kayda değer bir özellik taşımaktadır (Kuran 1967: 492-494).

İlk Londra sefirimiz Yusuf Agah Efendi, Osmanlı ordusunda çalıştırılmak üzere İngiltere'den subaylar getirtmiştir. Bu subaylar, vasıtasıyla III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunun Fransız harp tekniğine göre yetiştirilmesi sağlanmış, akabinde Fransa'dan pek çok subay ve mühendis istenmiştir.

Ayrıca Yusuf Agah Efendi'nin maiyetindeki müslüman kişizadeleri olarak bilinen Mehmed Derviş Efendi ile Mehmed Tahir Efendi, Avrupa'da dil tahsili gören ilk Türk öğrenciler olarak dikkatimizi çekerler. Her iki genç de III. Selim'e Fransızca olarak kaleme alınmış birer küçük risale sunmuşlardır (Yalçınkaya 1996: 323). 1838'de Viyana sefirimiz olan Sadık Rifat Paşa kanalıyla ülkemize gelen Doktor C.A. Bernard, canla başla çalışarak Türk tıbbında birçok ilke imza atmıştır. Şehsuvaroğlu, Türk Tıp Tarihi adlı eserinde padişah II. Mahmud'un damadı ve Paris büyükelçisi Ahmet Fethi Paşa'nın görevine giderken bir ara Viyana'ya uğradığını, Avusturya başvekili Prens Metternich ile görüştüğünü ve onun ve Sadık Rifat Paşa'nın vasıtasıyla Dr. C.A. Bernard, Dr. Jacques Neuner ve eczacı Antoine Hofmann ile anlaşma yapıldığını söylemektedir (Şehsuvaroğlu 1984: 160).

Sadık Rıfat Paşa, askerî tıbbiyede önemli yenilikler yapan Dr. Bernard'ın yanısıra Dr. Neuner ve eczacı Hoffmann gibi isimleri de Osmanlı İmparatorluğu'na kazandırmıştır.

Dr. Bernard, bu okulda muallim-i evveldir. Hareketinde ve icraatında müstakil olmak şartıyla, bu vazifeye tayin olunur. Okulun kargir, küçük kütüphanesini geliştirmiş, eğitim için gerekli olan kitapları Paris'ten getirtmiştir. Mükemmel bir nebatat bahçesi yaptırmış, Viyana'dan, bu bahçe için bahçıvanlar getirtmiştir. Ders zamanlarını ve diğer vakitleri, trampet ile bildirmek usulünü koymuştur. Maden koleksiyonu, fizik ve anatomi laboratuvarındaki müze, S. Spitzer'in himmetiyle zenginleşmiş ve burası Hyrtl'in müstahzarlarıyla doldurulmuştur. Okulun hastanesinde çeşitli hastalıklar üzerinde ameli dersler verilmiştir. Talebe sayısı artarak 400'e yaklaşmıştır. O zamana kadar modeller üzerinde gerçekleşen anatomi dersinin kadavra üzerinde yapılmaya başlanması için bir emri âli çıkartmıştır (Ünver 1940: 940-941; Kuran 1967: 493-494).

İlk defa Ahmed Resmî Efendi, Avrupa dönüşü karantina usulünün faydalarını anlatmış, sonraları bu husus birçok sefaretnamede yer almıştır. Bu bahis önce tepki görse de, 1835'de bizde de ilk karantina kurulmuştur (Berkes 1973: 166). Sadık Rıfat Paşa, Avusturya'dan karantina memurları göndermiş, buna ilâveten 1841'de İngiltere'den de karantina memurları getirtilmiştir (Kuran 1967: 494-496).

İlk Türk öğrenciler 1827'de Fransa'ya giderler. Yine Osmanlı elçilerinin teşebbüs ve gayretleri sonucunda 1835'te İngiltere'ye gelen genç subaylar, bir yılda İngilizce öğrenerek, Woolwich Kraliye Harp Akademisi'ne kabul olunurlar. Bunlardan Selim Tahir ve Mahmut Efendiler topçuluk, Halil ve İbrahim Efendiler de topçu mühendisliği tahsil ederler. Ayrıca, istihkam kaymakamı Bekir Bey ile alay emini Emin Beylerle birlikte Derviş Enis, Yusuf, Ahmed ve Arif Efendiler de bu ülkeye gönderilmişlerdir. Aynı yıllarda Mustafa ve Osman adlı iki Türk genci İngiltere'de deniz subaylığı öğrenimi görürler. 1840'da İngiltere'ye gönderilen Süleyman ve Eyüp Efendiler Woolwich'de topçuluk ve mühendislik, Kadri ve Ahmet Efendiler deniz inşaat mühendisliği, Salih Efendi de deniz subaylığı tahsil ederler. II. Mahmud devrinde Türk subaylarının İngiltere'de yetiştirilmesi tercih edilmiştir. 1835 başlarında Miralay Eyüp Bey ile Cezayir ulemasından Handan Efendi'nin oğlu Ali de Fransa'da öğrenim görmüştür. Londra elçisi Nuri Efendi, 1835'de Barutcubaşı Ohannes Dadyan'ın Waltham Abbey baruthanesinde staj yapmasını sağlamış, halefi Mustafa Reşid Bey zamanında da 1836'da iki Türk genci aynı yerde barut imalini öğrenmiştir. Londra'daki daimî elçi Sarım Efendi de İstanbul darbhane müdürünün en büyük oğluna Londra darbhanesindeki çalışmaları sırasında destek vermiştir (Kuran 1967: 494-496).

Osmanlı Devleti teknik gelişmelerden bazıları ile birçok icattan da sefaretnameler vasıtasıyla haberdar olmuştur. Sefirler de önemli gördükleri her türlü yeni uygulamayı eserlerinde zikretmekle kalmayıp, bazan da devletin ilgili merciine sıcaklığına ulaştırmıştır. Meselâ 1894'de Washington sefaretin-den gönderilen bir raporda nitrojelatin ile doldurulmuş bombaları atan yeni bir topun icat edildiği ve bu topların üçü ile New York Limanı'nın en kuvvetli bir donanmaya karşı müdafaa edileceği yazılmaktadır (Çetin 2001: 184). Yine 1897'de Viyana sefaretini tarafından gönderilen bir raporda oksilikat adlı madde ile yapılan bir çeşit bombanın dinamitten 20 kat daha fazla etkili olduğundan bahsedilerek, Alman ve Fransız gazetelerinin de bu hususta ilgili olumlu neşriyatından bahsedilmektedir (Çetin 2001: 185).

1727'de açılan ilk matbaayı III. Ahmet zamanında, 28.Çelebi Mehmed'in yanında Fransa'ya giden ilk fevkalâde elçi 28.Çelebi Mehmed Efendi'nin maiyetindeki oğlu Sait Çelebi ile arkadaşı İbrahim Mütererrika kurmuştur. Bu matbaa kitap basıp, çoğaltmayı sağladığından ilmin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Yine 28. Çelebi Mehmet vasıtasıyla ünlü astronom Dominique Cassini'nin Zic'lerinin yazma halinde İstanbul'a getirildiği, Salih Zeki ve Adnan Adıvar tarafından belirtilmekte ise de bu bilginin doğru olmadığı kesinlik kazanmıştır. İhsanoğlu, Cassini'nin oğlu Jacques Cassini'nin babasının Uluğ Bey zîcine ters düşen meselelerdeki fikirlerini 28. Çelebi Mehmed'e yazıp verdiğini söylemektedir. Halifezâde'nin de ancak 1740'da Paris'te basılan Cassini'nin Tables Astronomiques'ini tercüme ettiğini belirtmektedir (Adıvar 1991: 199-200; İhsanoğlu 1992: 758-759).

Ergin de, Adıvar'dan aldığımız bu bilgilere yer verdikten sonra şöyle der: "Kamus-ı Riyaziyat'ta salih zeki bunları naklettikten sonra der ki "Türkiye'de o zamana kadar hesabât-ı felekiyye sitini usulüyle icra olunageldiği gibi logaritma dahi kullanılmamakta idi. Binaenaleyh zeyci kassini tercümesi Uluğ Bey zeyci yerine kaim olarak hesabât-ı Sîtiniiyeyi hesabâtı âşariyyeye tahvile sebep olduğu gibi Logaritmanın da memlekette intişasına sebep olmuştur." (Ergin 1977: 181). Yukarıdaki satırlarla bize Logaritmanın ve ona bağlı uygulamaların da 28. Çelebi Mehmet vasıtasıyla ülkemize girdiği belirtilir. Bu bilginin yanlış olduğunu kabul etsek bile, bu ifadeler 28. Çelebi Mehmed'in yeni astronomi görüşü ile bir nebze de olsa tanıştığını ve bilgisini bize aktardığını gösterir.

Seyyid Ali Efendi Copernicus sistemine bağlı olarak, dünyanın güneşin etrafında dönüşüyle gece ve gündüzün gerçekleşmesi hadisesini deney yolu ile seyreder ve sefaretnamesinde bu hususu bize aktarır. Bu tarz deney ve uygulamaları "mezheb-i bâtila" üzere diyerek küçümsese bile Avrupa'da geçer akçe olan yeni astronomi görüşünden ve bu anlayışa göre düzenlenmiş saat

ve takvim anlayışından bahsedilmesi hasebiyle bu satırlar dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir (Gürsoy 2002: 799).

Bu eserlerde bayındırlık hizmetleri, ulaşımı kolaylaştıran kanallar, mesafeleri kısaltan ve üzerinde yolculuk yapılan sun'î nehirler, yer altı geçitleri, dağ köprüleri, nehir yatağının değiştirilmesi gibi insan hayatını kolaylaştırmak için tabiate müdahale etme sayılabilecek hususlar takdir duygularıyla birlikte dile getirilir.

Paris'teki ilk daimi elçimiz bir tersane binasını bütün detaylarıyla anlatır ve bir fırkateynin denize indirilişindeki pratik usullerden övgüyle bahseder.

“... tersane müdürü vasıtasıyla fırkateynin esbâb-ı nüzûlune teşebbüs zımında ikrâmen suâl eylediklerinde mahzûziyyet izhârıyla münasibce cevap akîbinde gayet fennî ile her bir taraftan birer pâ-yende kat'u tefrik ve birkaç dakika mürûrunda yine iki kit'a pâ-yende kat' ederek pâ-yendeler tekmîline bağlı olan halat def'aten kat' ve fırkateyn-i mezkûrî kemal-i sühûlet ile deryâya nüzul ettirdiler. Tersaneyi geşt ü güzâr edip halât hâneye varıldıktan ber-vech-i sühûlet halat i'mâli için icâd olunan envâ'-ı sanâyi ve edna amel ile külliyyetli iş görmekte olan dikkat ve ihtimâmlarına kelâm olmaz”

(Gürsoy 2002: 772-773). Tersane kanunu, tersane binasının pratik kullanımı, hartuc kalıbı imâlindeki az emekle çabuk ve çok iş çıkaran uygulama elçinin pür-dikkat izleyip, pragmatik bir anlayışla Osmanlı deniz kuvvetleri komutanı Hüseyin Paşa'ya yazılarak gönderdiği ve bizde de uygulanmasını istediği hususlardandır. “... Marr-ül-beyân tophanede ancak kundak ve tekerlek işlerler. Kaldı ki çarhlar ile icad olunan âlât vesilesiyle sühûletli iş görürler. Tekerlekte dingil mürûru için nakb olunan mahalli çarhla bir adam beş dakikada güşâd ve her tarafı hem-var olmakla âherin dahi tanzîmine muhtaç olmayarak temûrhâneye nakl ve onda iktizâsıyla temûrunu ta'biye ederler. Bu suret ile bir adam bir günde ne kadar tekerlek nakb edeceği beyandan beridir. Ve top hartuçlarını ağaçtan inşa ederler. Çıkrıktan ibtidâ kavuk kalıbı şekline ifrâğ ve çarha getirip vaz'u devr ettirdikte herbiri içinde üç kit'a hartuç kalıbı olarak zâhir olur. Ancak bir tarafı mûlasık olmak hasebiyle çarh-ı mezkûrun burgusunu ihraç ve tebdil ve kalemtraş gibi güç ve muavvec bir âlet ta'biye edip çarh devr ettirildikte zıkr olunan hârtûc kalıbını birbirinden tefrik eder” (Gürsoy 2002: 774-775). Belirtildiği gibi tersanede kundak ve tekerlek yapımı, çarklar ve yeni icad olunan âletler vasıtasıyla kolaylıkla gerçekleşir. Zaman ve emekten tasarruf edilerek, kolay ve hızlı iş üretilir.

Telefon sistemiyle haberleşme metodu, Mustafa Sami Efendi'nin üzerinde uzun uzun durup inceleyerek aktardığı bir husus olarak eserinde yer alır:

“... Çend seneden beri havâda pervâz eylemek ve zîr-i zemînden teller vasıtasıyla beşyüz mesafe mahalle bir lahzada haber göndermek

*misillü hârikulâde keyfiyâtı büsbütün bu antika dediğimiz kadîm-i
eyyâmda gelen erbâb-ı hırfet ü kemâlin eserlerini zâyî' etmiyerek ..."
(Seyyid Mustafa Sami 1840: 12-13).*

Görüldüğü üzere teknik gelişme ve uygulamalar hakkında bilgi verilmektedir.

Tanzimatın gerçekleşmesinde rol alan Mustafa Reşid Paşa, 1834'de Paris ve Londra'ya, Ali Paşa 1836'da Viyana'ya, Fuad Paşa 1840'da Londra'ya gider. Bu elçilerle maiyetlerindeki insanların çocuk, kardeş, kayınbirader gibi yakınları da genellikle yanlarında gitmiş ve bu kimselerden bazıları Avrupa'da eğitim görmüşlerdir. 1834'de babasıyla Paris'e gidip orada St Louis Lisesi'nde okuyan Ahmet Vefik Paşa gibi isimler bizim kültür hayatımızda önemli roller oynamışlardır (Lewis 2000: 90). Sadece elçiler değil, onların maiyetindeki kimseler, onların çocukları ve torunları da doğrudan bir etkilene dairesinin içine girerler.

Ayrıca sefaretnamelerde maden, müzik, bitki, ağaç, çiftçilik gibi hususlarda eğitim veren meslek okulları hakkında detaylı bilgi verildikten sonra işini ilmi metodlarla yapan insanların daha başarılı olacakları ve daha iyi verim alacakları keyfiyeti üzerinde durulur. (Gürsoy 2002: 748).

Bu kalem tecrübelerinde bir güç ve servet kaynağı olan ve ayrıca halk için iş imkânları yaratan sanayideki gelişmişlikten de hayranlıkla bahsedilir. Fabrika ve imalâthaneler pekçok Sefaretnamede önemle bahsedilen hususlardır. Nitekim Abdülmecid Han zamanında verimsiz de olsa 150'yi aşkın fabrikanın açılmasında Halet Efendi, Galib Efendi, Sadık Rifat Paşa gibi isimlerin tesbit ve yorumlarının rolü vardır (Lewis 2000: 451).

3. Sosyal Hayat ve Eğlence

Elçiler Avrupa'da mamur şehirler, bakımlı yollar görüp etkilenmişlerdir. Tozsuz, çamursuz geniş yollar ve muntazam kaldırımlar, 4-5, 5-7 katlı kargir evler, temiz sokaklar elçilerin gıptaıyla bahsettikleri hususlardır. Halkın devlet eliyle açılmış pek çok iş kolunda kadınlı-erkekli çalışıyor olması gibi bahisler pek çok sefaretnamede birbirini hatırlatan bir ifadeyle dile getirilir. Yolların temizlik, bakım, onarım ve aydınlanma işlemleri halktan alınan vergilerle sağlanır. Evlerin kapıları numaralıdır. Dükkanların isimleri yazılıdır. Adres bulmakta güçlük çekilmez. Şehirlerarası yollarda mesafe ve yol gösteren levhalar vardır. Yolcular için hazırlanmış el kitapları ve haritalar mevcuttur. Dağlık araziler ve çukur yerler tamamen aynı seviyeye getirilerek geniş ve rahat yollar yapılmıştır.

28. Çelebi Mehmed Efendi, Paris dönüşünde yanında pekçok plân getirmiş, lale bahçeleri arasında bu plânlara uygun olarak köşkler yapılmıştır. Osmanlı zadedânına âit binaların tefrişinde yavaş yavaş Avrupaî stiller ve hayatlarında da Batılı davranış biçimleri görülmeye başlamıştır. Rasathane, imalâthane,

hastahane gibi kurumların yanısıra bunlardan çok daha önemli olarak insan unsurundan ve farklı işleyen insan zihniyetinden de pekçok sefaretnamede bahsedilmiştir.

Ahmet Resmi Efendi Prusya Sefaretnamesinde Avrupalıların ev ve sokak düzenleri hakkında şu bilgileri kaydetmektedir.

“Euleri üçer-dörder katlı taş binalar olup, eşyalarını kış günleri soğuktan, yaz günleri sıcağdan korumak için evlerinin birer katını yerin altında yapmak lüzumunu duymuşlardır. Evlerinin üzerleri de hörgüçlü birer tekne gibi olup bir çeşit kalınca kiremit ile örtülmüştür ki hattâ kırk yılda bir kere bile aktarma dertleri yoktur. Yangından pekçok korkmakta olduklarından korunma çareleri de almışlardır. Gece gündüz dolaşan bekçilerden başka her sokakta beşer onar tane tulumbalı kuyular vardır. Her kuyunun başında da kızaklı fıçılar emre hazır bulundurulmaktadır” (Ahmet Resmi Giridi 1980: 57).

Avrupalılar bilgiye önem verirler. İlm-i tecessüsleri gelişmiştir. Herşeyin sebebini aramak düşüncesiyle maddenin sırlarını öğrenmeye çalışmakta; bu uğurda zaman, emek ve para harcamaktadırlar. Kralların ve ileri gelenlerin de bu merakı ve öğrenme aşkını besleyip teşvik ettikleri, hatta ödüllendirdikleri görülür. Müzelerde tarihî eserler toplanıp, muhafaza edilir. Her yerde kütüphaneler vardır. Evinde özel kütüphanesi bulunan bir çok insan bulunur.

1828-29 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı'nın yenilgisiyle son bulmuş, II. Mahmut, Hünkâr İskeleyi anlaşmasını imzalamaya mecbur kalmıştır. II. Mahmut Koca Hüseyin Paşa'nın mühürdarı Halil Rifat Paşa'yı özel elçi sıfatıyla Rus çarı Nikola'ya gönderir. Dönüşte Paşa, padişaha şunları söyler:

“Padişahım... Gerçek odur ki, bizim devletimiz mevzuât ve şekli ile olduğu kadar tefekkür ve hayât-ı maddî ve manevî ile mühlik bir muhatara içindedir. Eğerki, Avrupa'yı devlet ve fert olarak takip etmez isek, onlara tebaiyyet ve onlara benzemez isek, onların ulûm ve funûnunu olduğu kadar onların hayât-ı şahsiyyelerini de benimsemek isek, devlet-i ebed müddetiniz mazallah sükut edecektir. Padişahım... Bir misâl arzedeğim: Bizde nüfus münhasıran erkeklerle kavimdir. Kadınlar bazı köylerde münferiden hayât-ı umûmiyyeye iştirak ederler. Avrupa'da ise milleti kadın erkek beraberce terkip ediyorlar. Hayatın bil-cümle şubâtında bu iştirak onları bizim iki mislimiz haline getirmektedir. İşte bu ferdi kudrettir ki, devleti ve mülkü ihyâ ediyor. Şevket-meâb... Bu devirde yaşayan insanlar olarak ya bu kervana karışacağız veya mahvolup gideceğiz.” (Kutay 1964; 23).

Görüldüğü gibi Halil Rifat Paşa, devrine göre cesur sayılabilecek bir çıkışla köklü değişiklikler yapmadığımızı taktirde, ayakta kalamıyacağımızı söylemiştir. Kadınlarımız, geri plânda kaldıklarından ve çalışma hayatının içinde ol-

madıklarından da yarı millet olarak yaşadığımızı acı acı dile getirmiştir. Daha sonraki dönemlere rastlayan kız çocuklarının eğitimi ile, kız okullarının açılması faaliyetinde ve bu faaliyetin akabinde gelen kadınların çalışması keyfiyetinde bu tenkitlerin payı düşünülebilir mi?

Avrupa'da kadınlar sosyal hayatın içinde aktif rol almakla kalmayıp, erkeklere nispetle daha fazla itibar görürler. Burada sözü 28.Mehmed Çelebi'ye verelim:

“Fransa memâlikinde zenânların itibarı, ricâline galip olmakla, istediklerini işler ve murad ettikleri yere giderler. En ednasına en âlâ beyzade haddinden ziyade riayet ve hürmet eder. O vilâyetlerde hükümleri cariyyedir. Hatta Fransa avratların cennetidir. Zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur. Matlubları her ne ise bilâ-tab' hasıl olurlar, diye söylerler.” (Yirmisekizinci Çelebi Mehmed Sefaretnamesi 1975: 118).

Kadınların sokaklarda dolaşmaları, alış-veriş yapmaları, kütüphaneleri doldurmaları gibi hususlar birçok sefaretnamede anlatılır. “Evlilik ve boşanma hususları kanunlara bağlı bir konu hükmündedir. Kadınlar âile ve toplum içinde önemli bir yere sahiptirler. Örtünme çekinme ve kısıtlanmaları söz konusu değildir. Bu sebeple kral, prens ve soylular bile karlarına söz geçiremezler” (Bilim 1990: 279).

Avrupa'da oturmuş eğlenceye düşkün müreffeh bir halkla karşılaşan elçilerden 28. Çelebi Mehmed Efendi “Dünya kâfirlerin cenneti müslümanların cehennemidir” diyerek teselli bulur. Davetli olarak gittikleri tiyatro ve operalar ile balo ve maskeli balo gibi eğlenceler, hemen her elçinin üzerinde durup uzun uzun anlattığı bahislerdir.

“Kral sarayında Divanhane canibinde böyle cemiyet için mahsus bir rakshâne yapılmış; evvelkinden vüsatlı ve gayet teklifli dört duvarı mermerden zer-ender - zer tesâvir-i acibeyle müzeyyen ve sakfa varınca dört îkat nişîmenler yapılmış halkın mermer tirabzanlarla gayet hoşnümâ mahal idi. Vardığımızda kibar karlarının ekseri zer ü zivere müstağrak mücevher libaslarıyla gelmişler, her biri bir nişîmende karar etmişler. Biz dahi merdivenden çıktık. Kral için bir iskemle 'komuşlar, cânib-i yesarında olan iskemlelerin evveline kuud eyledik. Ve nâsın kesreti şehir operasına gelip Kral dahi bu esnada gelip yerinde karar eyledi. Sağ tarafında emmizâdesi Matmazel dea Charles Conde derler bir -mehpâre oturup ve sol tarafına bir gayrı emmizâdesi Matmazel de Laroche Severin Conti derler bir nazenin, cevahlire müstağrak gelip oturup, biz dahi ona muttasil oturduk. Pişgâhda yine bir münakkaş ve musavver perde âvihte olmuştu. Nâgâh ref'olunup verâsında raksolunacak sahn perî-peykerlerle mâl-â-mâl olmuş ve bir şems-i münîr gûyâ tulû etmiş, nümâyân oldu. Ol

şemsin cirmi, kebir sini kadar olup, altından öyle sanatla yapılmış ki verâsında şern'ler fûrûzân olmuş, güya nûr-ı şemsin-lemeanı hâleti hissolunurdu.” (Çelebi 1975: 148-149).

Bizde tiyatronun Osmanlı Devleti katında kabul görüp teşvik edilmesinde, saray içinde tiyatro kurulmasında sefirlerin bina, seyirci ve oyuncularıyla uzun uzun anlattıkları tiyatronun hiç şüphesiz ki rolü vardır. Ebubekir Ratib Efendi komedi ve trajediyi tarif edip, Sebin'de gördüğü bir tiyatroyu şu cümlelerle anlatır:

“Komedyâ dedikleri lu'baynı ile meddah ve çengi hikâyeleri şeklinde ve opera ve hayal ile çengi lub'lerinden mürettep olup ve ikisi dahi medhikâttan ve ekseri âşık ve ma'şûka dair hikâye ve ezmîne-i sâlifede olan vakıattan ibarettir. Lâkin trajedi hüvün ve buk'a iras edecek mesâibe dair hikâyâtтан ibaret olup, meselâ İskender ile Dârâ cenginde İskender gelip alıp Dârâ'nın katli sureti ol vaktin lisânı ve eşkâl ve kıyâfeti ile lu'b-ı mezburda tasvir ve te'mîne ettikleri gibi ...” (Uzunçarşılı 1975: 56-57).

Ebubekir Ratib Efendi katıldığı bir baloyu şu cümlelerle anlatır

“... balo dedikleri bir cem'iyettir ki, ona mahsûs mahal olmağla ricâl ü nisvân ve kibâr ve beyzadegânden anda cem' olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksân olurlar. Şöyle ki, bir erkek gözü tuttuğunu ve istediği avreti gerek ceneral ve kişizade benât u zevcâtından olsun ve gerek sâiri olsun eline yapışıp meydanda kırk, elli, altmış nefer raksederler. Hengâm-ı sabâvetlerinden kral ve evlâtlarına varınca eâli ve esâfil, raks ta'lim etmeleriyle beyinlerinde ayıp olmayıp memduh olur ve raks bilmemek ve etmemek ayıptır ve esnâ-yi raksta metâ'-ı bûse râyegân ve kâlâ-yı nâz ü işve erzân olmakla kimesne dahl ü ta'n ü teşni' etmez (Uçman 1989: 29).

Birçok sefaretnamede anlatılan balolar ve dans bahsi, elçilerin genellikle küçümseyip, hafiflik olarak gördükleri batılı âdetlerindedir.

4. Ekonomi

Avrupa'yı askerî ve sivil pekçok bakımdan incelemeye çalışan sefirler, halkın iş gücü sahibi olup üretim yapması için, pek çok imalâthane açılmış olduğunu görür. Kumaş, halı, dokuma tezgahları, porselen, ayna imalathaneleri sefaretnamelerin birçoğunda yer alır. Yolların düzgün ve emin oluşu, güzergahlarda konaklama yerlerinin bulunuşu, ticaretin sık sık değişmeyen, oturmuş kanunlar çerçevesinde yapılıyor olması, elçilerin döne dolaşa anlattıkları hususlardır. Devletin ticareti ve üretimi kolaylaştırmak maksadıyla her türlü tedbiri alıp, halkı teşvik etme konusunda elinden geleni yaptığı bir çok sefaretnamede gıptaıyla anlatılır.

“Bunların memleketlerinde Korsan ve harâmî sıkıntısı da ortadan kaldırılmış olduğundan çekdiri, çam ve borezan (bronzina) diye adlandırılan uzun kayıkları ve Karadeniz şaykasına benzeyen mavnaları kulağınadək yükleyip beşer onar adam ile ağır ağır kullanarak kâh yelken açıp, kâh iki tarafına uzun sııklarla dayanarak yukardan aşağı (güneyden kuzeye) kolaylıkla on günde, onbeş günde giderler. Aşağıdan yukarı (kuzeyden güneye) gelirken ise, bu rüzgârın müsaadesine bağlı olduğundan otuz kırk günde gelirler. Bu vasıtalarla Yeni Dünya'dan (Amerika) ve diğer deniz kıyısındaki yerlerden pirinç ve kahve ve şeker ve diğer yiyecek ve giyecek gibi şeyleri karaya çıkmaksızın deniz veya nehir yoluyla memleketlerine ve belki de kârhânelerinin (fabrika) kapısı önüne yanaştırmak suretiyle hayatlarını kazanmak üzere ticaret yaparlar. Memleketlerinde ayrı ayrı mevsimler için yer yer panayı denilen belirli ve meşhur pazar şehirleri olduğundan yukarıda adı geçen erzak ve ticaret mallarını karadan ve denizden o mahallere getirirler (Ahmed Resmî Efendi 1980: 50-51).

Avrupa milletleri dışarıdan mal almamak için yerli sanayie ve yerli üretime önem vermişler, bunun için de imkânları zorlamışlardır. Kumaş fabrikaları gibi pekçok işyerini açıp, gerektiğinde dışardan usta getirterek üretmeyi öğrenip, ihtiyaçlarını ülke içinden temin etme yoluna giderler. Azmi Efendi, Prusya Sefaretnamesinde bu konuda ayrıntılı bilgi verirken, bu hususu Osmanlı Devleti'yle birebir mukayese eder. Osmanlı'da gümrük vergisi %3 iken Prusya'da %30'dur. Bu durum yerli sanayiinin gelişmesini sağlamaktadır.

“Berlin'de ve etrâf-ı eknâfda çuka ve bez ve kemha atlas ve kadife dibâ ve sandal ve fağfûr ve sâir bu makule emtia icâd ve akçe kuvvetiyle ahar mahallerden ustalar celb ile havâyic-i memlekette olan eşyâyı nesc ve imâl ile haricden bir şey getirmeyip, gelse dahi alenen ve cehden götürülenlerden yüzde otuz gümrük ahz ü sırran getirenlerin malı ele girerse cânib-i mîriden zabt olunmak nizâm-ı memlekete ekâllil kâilil şey geldiğinden başka memleketlerinde bulunmayan şeyleri tekellüf ile nev-be-nev tedârike sa'y ve ikdâm edüp, hatta Ministr Hertzberk'in sa'y ve gayretiyle birkaç sene zarfında kati vâfir dut ağaçları peyda ve tabiat-ı memlekette hâric olan harirden senevî kârhanelerine yetişecek miktarının rub'unu sobalarla yetiştirdikleri görülmüşür” (Tarih-i Cevdet 1973: 502-503).

Yukarıdaki satırlar, dışardan mal satın almanın yasak oluşunun ülkeyi kendi ihtiyacını üretmek hususunda zorladığının da ifadesidir. İşsizliği önlemek, iş imkânları yaratmak, başka ülkelerden alınacak malları kendi ülkesinde üretmek, dışardan az alıp, dışarıya çok satmak, köylüyü bir sıkıntıya uğrasa bile öküzsüz ve tohumuz bırakmamak, topraksız köylüyü icabında ormanı keserek toprak sahibi yapmak, ülkede üretilen zahireyi köylünün şehre götürüp satması hususunda kolaylıklar

sağlamak, konulan kanunlara kesinlikle uyup, devamlı uygulamak gibi hususlar bu eserlerde tekrar tekrar önümüze çıkarlar. Hazinedeki para miktarı neyin nereye sarfedileceği, gelir gider tabloları kalem kalem sıralanırken, farklı ülkelerden bütçe örnekleri verilerek, bu hususa dikkat çekilir.

Ahmet Resmî Efendinin Prusya Sefaretnamesinde bu ülkede korsan ve eşkıya sıkıntısı olmadığından sadece kara yoluyla değil, deniz ve nehir yoluyla da kolaylıkla mal naklediliyor olmasının ticareti kolaylaştırdığı, panayırlar denilen meşhur pazarlara dünyanın her yerinden mal getirildiğini, tüccarların oralarda konakladığı anlatılır. Batılılar ticaret işlerinde sadık ve doğru oldukları, uzaktan uzağa ısmarlanan bir malın saatinde sahibine ulaştırıldığı, sözlerinde durmamaktan çok çekindikleri ve tüccarların son derece ciddî ve dürüst oldukları gibi meselelerden bu eserlerde övgüyle bahsedilir (Ahmed Resmî Efendi 1980: 50-52).

5. Askerî Nizam

Birçok sefaretnamede elçiler gittikleri ülkelerin askerî gücü, mühimmat ve cephanesi gibi hususlarda sayılara dayanan bilgiler vermişler ve bilhassa talimli ordu keyfiyeti üzerinde ısrarla durmuşlardır.

Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratib Efendi, Tuhfet-üs-Süferâ adlı eserinde Nemçe İmparatorluğu'nun devlet teşkilatı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. III. Selim'in idarî ve askerî konulardaki islahatında bu eserin rolü büyüktür. İşlediği konulara göre bölümlere ayrılmış olan kitabın, askerlikle alakalı olan kısmında yaya ve süvari askerî birlikler, subayların rütbelerine göre elbise ve formları, sıhhiye, topçu, humbaracı, cebeci teşkilâtları, askerîn iâşesi, maaşı, maliye ve bütçe teşkilâtı hususlarıyla ilgili cetveller ele alınmıştır (Uzunçarşılı 1975: 76).

Kitabın I. faslı; askerî kuvvetler, askerî kuvvetlerin dört esası, Harbiye nezareti merkez teşkilatı, askerî organizasyonu ve eğitimi, askerî kaynağı, subayların yetiştirilmesi, askerî akademiler, savaş ve barışta askerî durumu, kıtalar, yönetim araç ve gereçleri, askerî sınıfların donanımları, askerî sınıflar, askerî yiyecek ve içecekleri, subayların rütbe ve hizmetleri, seferde ordunun hareketi, yedek kuvvetler, Avrupa devletlerinin ordu kuvvetleri; II. faslı da; ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam olarak ayrılmıştır (Bilim 1990: 261-262).

III. Selim'in muhtevası 72 madde hâlinde serdedilen "Nizam-ı Cedid" islahatının programını bu eser şekillendirmiştir. Önce yeniçeri ocağı için talim usulü getirilmiş, sonra da ocak dışında büsbütün yeni bir ordu teşkil edilmiştir. Topçu, arabacı, lağımçı ve humbaracı sınıfları için yeni kanunlar koyulmuş, tophane ve baruthaneler ıslah edilmiştir (Karal 1960: 352-353).

Talimli ordular pek çok sefaretnamede anlatılırken bir mesaj da verilmiş olur. Ahmet Resmî Efendi, Prusya'nın mümkün mertebe savaştan kaçınarak, kal-

kınmaya önem verdiğini anlattıktan sonra ordu hakkında da uzun uzun malumat aktarır ve bu ordunun her gün “ta’lîm-i cenk” ettiklerini dile getirir. “Talimli ordu” teklifi III. Selim’i bu konuda yönlendirecektir. “Asâkir mertebeleri ve cephaneleri ve tophane ve kalaları muhafazasına hâle gelecek iş işlemeyip ellerinde olan memâliki hıfz ve hırâset için daima ve müstemirren askerleri hazır ve amâde olup her gün tâlim-i cenk etmekten hali değildirler” (Özkaya 1987: 269). Birçok sefaretnamenin muhtevasıyla bir kalkınma programı mahiyeti taşıdığı, genellikle şuurlu bir gözlemci tavrıyla hareket eden elçilerin görüp, öğrenerek topladığı malumatı bu yolla ülkesinin istifadesine sunmak istediği açıktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, uzak diyarlardan ses getirme yoluyla; farklı hayat ve farklı dünyalarla yüzyüze gelmenin yarattığı hayranlık ve şaşkınlık duyguları bizde kendini daha güçlü bir biçimde farkedişe ve bir uyanışa vesile olmuştur.

Her varlığın yeryüzündeki konumu, ötekine göredir. “Ben ve öteki” mukayesesi ferdi bağlamda olduğu kadar; devlet, millet, medeniyet gibi kavramlar bağlamında da, insanlık varolaliberi kamçılایıcı, ufuk açıcı ve yeni gelişmelere kapı aralayıcı olmuştur. Bu ufuk açıcı oluşta tarihin itici gücünü “başkalarına göre ben nerdeyim” sorusu ve bunun cevabı teşkil etmiştir. Farketmek; kendisini başkalarına göre farketmektir. “Ben”, yeryüzündeki duruşuna “ötekinin” yeryüzündeki duruşuna göre bir anlam ve değer verebilir. İyi-kötü, eksik-fazla, az-çok ancak başkalarına nispetle bir yere oturtulabilir. “Sefirlerin gözü ve kalemıyla Batı” üst başlığı, hayatımızın Batı’ya endeksli olarak yenden inşasını ve her basamakta Batı’nın baz alınması alt başlığını getirmiştir. Kendi kabuğunu çatlatarak, dış dünya ile kucaklaşmak, yeni âlemler keşfetmek, görüp de beğenilen hususları hevenk hevenk devşirmek, bizde de ihyasını istemek bu kalem tecrübelerinin ortak paydasıdır.

Tanpınar gibi medeniyet ve kültür tarihçileri, Batılılaşma serüvenimizde bizi bölük-pörçük, plânsız programsız, systemsiz ve asla nüfuz edememiş ve bunun neticesi olarak “eşik”te kalmış görürler. Fakat bugünlerden o günlere bakıldığında, o zamanın şartları içinde ancak o kadarının yapılabileceği, sefirlerin ve diğer aydınların saf, iyi niyetli ve sathî gözlemciler ve aktarılar olmaktan ileri gidemeyeceği düşünülebilir. Bu insanların, gelişmişlik çizgisinin arkasındaki esas unsuru, zihniyet farklılığı unsurunu göz ardı etmeleri, Batı bilimini bir bütün olarak ele almamaları, bu sebepten bir dereceye kadar mazur görülebilir. Bununla beraber, artık insan ve insan zihniyetindeki değişme, mayalanmaya yüz tutmuştur. İnsanımız; kendisine, hemcinslerine ve dış dünyaya farklı bir dikkatle bakmayı ve algılamayı öğrenme yoluna girmiştir. Kısacası Sefaretnameler, kendi şartları içinde belli ölçüde bir hamle gücü seferberliği başlatmışlar ve tarihî bir rol üstlenmişlerdir.

Kaynakça

- Adivar, Adnan (1991), *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ahmed (1980), Resmî Giridi (1700-1783), *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Sadeleş-tiren Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1974), *Londra Sefiri Agah Efendi'nin Takriri, Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat*, İstanbul, c. 6, s. 504-514.
- Aktepe Münir, (1974), *Mehmet Emmî Beyefendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretname-si*, Ankara
- Azmi Efendi'nin *Prusya Sefaretnamesi*, (1973), Tarih-i Cevdet, Özdemir Basımevi, İstanbul c. 5, s. 482-512.
- Berles, Niyazi (1973), *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi*, Ankara, s. 88-89.
- Bilim, Cahit (1980), "Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi", *Belleten*, c. 54, sayı 209, Nisan 1990, s. 261-293.
- Çetin, Birol (2001), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi, 1700-1900*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Ebubekir *Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, (1999), Haz. Abdullah Uçman, Kitabevi, İstanbul
- Ercilasun, Prof. Dr. Bilge (1983), "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 71-80.
- Ergin, Osman (1977), *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul.
- Gürsoy, Belkıs Altuniş (1997), "Âmedi Galip Efendi'nin Sefaretnamesi", *Erdem*, Ocak, c. 9, S. 27, s. 911-941.
- _____ (2002), "Seyyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi", *Erdem*, Mayıs 2000, Gün Ofset, Ankara, c. 12, sayı 36, s. 711-846.
- Gürsoy, Ülkü (1999), Sadık Rifat Paşa ve İtalya Seyahatnamesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, s. 374-395.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1987), *Osmanlı İlim ve Meslekî Cemiyetleri, I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, 3-5 Nisan 1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 43-74.
- _____ (1992), "Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)", *Belleten*, c. 1, VI, Aralık, S. 217'den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2003), *Osmanlılar ve Bilim*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (1961), "Ebubekir Ratib Efendi'nin "Nizâm-ı Cedid" Islahâtında Rolü", V. Türk Tarih Kongresi, 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karamuk, Gümeç, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, c. 54, S. 216, Ağustos 1992, s. 391-404.
- Kırhoca, C. (1984), "Bir Osmanlı Gözüyle İngiliz Siyasî Sistemine Bakış", *Tarih ve Toplum*, S. 10, s. 65-70.

- Kuran, Encüment (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa", *VIII. Türk Tarih Kongresi, II. ciltten ayrışım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1988), "Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-18??)", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara.
- _____, (1998), "Osmanlı Daimî Elçisi Ali Aziz Efendi'nin Alman Şarkiyatçısı Friedrich Von Diez ile Berlin'de İlmî ve Felsefî Muhaberatı, Türkiye'de Batılılaşma ve Millî Meseleler", *Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.
- "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, (1967), Ankara 20-26 Ekim 1961, Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Basımevi, Ankara s. 489-496.
- Kurdakul, Necdet (1989), "Mehmet Sadık Rifat Paşa", *Tarih ve Toplum*, sayı 71, Kasım s. 56-62.
- Kutay, Cemal (1964), "*Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid. İttihat ve Terakki*", Tarih Yayınları, İstanbul.
- Küyel, Mübahat Türker (2002), "II. Mahmûd Ehl-i Üstüvâne, II. Abdülhamid Felsefe-Din Münasebeti Önünde", *Kutadgubilig*, Sayı I, Ocak s. 83-105.
- Lewis, Bernard (2000), "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mahmud Raif Efendi, "Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par hiy meme", *Topkapı Sarayı Müzesi*, III. Ahmet Kütüphanesi, Yazma no: 3707.
- Mardin, Şerif (2001), *Türk Modernleşmesi, Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Maurice (1997), "*Herbette, Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*", Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul.
- Mustafa Hattî Efendi (1999), "*Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkaya, Doç. Dr. Yücel (1987), XVIII. Yüzyılda Prusya (Almanya) Osmanlı Elçileri ve Bu Elçilerin Sefaretnamelerine Göre Almanya, *I. Uluslar arası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 263-276.
- Öztuna, Yılmaz (1975), "Nointel Markisi ve Süleyman Ağa", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. 2, S. 1, yıl 11, 1 Temmuz, s. 8-13.
- Sadık Rifat Paşa (1859), *Müntahabât-ı Âsâr*, Avrupa Ahvaline Dair Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul s. 8.
- Said Bey (1890), *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul (1307).
- Seyyid Mustafa Sami (1840), "*Avrupa Sefaretnamesi*", Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, Prof. Dr. Bedi N. (1984), *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul

- Tunaya, Tarık Zafer (1960), *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul s. 165-166.
- I.Uluslar arası "Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı" (1987), *Sempozyum Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir s. 263-276.
- Uçman, Abdullah (1989), *Nemçe Seyahatnamesi*, Tarih ve Toplum, sayı 69, Eylül
- Uluçay, Çağatay, Enver Kortekin (1958), Yüksek Mühendislik Okulu, Berksoy Matbaası, İstanbul
- Unat, Faik Reşat (1992), *"Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri"*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, Ord. Prof. I. Hakkı Uzunçarşılı (1975), Tosyalı Ebûbekir Ratib Efendi, *Bellekten*, c. 39, sayı 153, Ocak s. 49-76.
- Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl (1940), *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, s. 933-960.
- Yalçınkaya, Dr. Mehmet Alaaddin (1996), Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü, *Toplumsal Tarih*, c. 6, S. 32, Ağustos s. 45-53.
- Yalçınkaya, Yrd. Doç. Dr. Mehmed Alaaddin (1996), *Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri*, OTAM, sayı 7, Ankara s. 319-338.
- _____ (1975), "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", OTOM, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1996, s. 319-338.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmed Sefaretnamesi, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

The Role of Ambassadors and Their Official Reports in the Turkish Modernization

Prof. Dr. Belkıs ALTUNİŞ-GÜRSOY*

Summary: Until 18. century Ottoman Empire had sent temporary ambassadors to European countries but after the age of Selim 3, the Empire opened permanent embassies in the capital cities of west. These ambassadors had informed about Europe in their sefaretname which they wrote and they transferred their observations and comments about the subjects such as civil, temporary and military formations life of science and art, educational institutions and economy. This informations became incentive and guiding from the view of getting new history of Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman Empire, modern, ambassador, sefaratname

*Gazi University, Faculty of Sciences and Litterature, Defartment of Turkish Language and Litterature / ANKARA
belkisg@gazi.edu.tr

Роль посла и дипломатической миссии в модернизации тюрков

Профессор Доктор Белкис Алтунис- Гюрсой*

Резюме: Османская Империя до 18 века отправляла в Европейские страны временных послов; однако с эпохи правления Селима 3. в Западных столицах были построены постоянные посольства.. Эти послы с посольскими документами давали сведения о Европе; передавали наблюдения и анализ связанный с экономикой, образовательными учреждениями, гражданском, административном и военном строении, научной и культурной жизни. Эти сведения в модернизации истории Османской Империи стали направляющими.

Ключевые слова: Османская Империя, модернизация, посол, документы посольства

* Университет Гази, Факультет Естествознаний и Литературы, преподаватель Турецкого языка и Литературы, Анкара
belkisg@gazi.edu.tr

